

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА УЧАСТІ ВІТЧИМА, МАЧУХИ

У статті окреслено загальнотеоретичні засади щодо підстав виникнення сімейних правовідносин за участі вітчима, мачухи в сімейному праві України. Автором підкреслюється, що важливу частину суспільних відносин складають сімейно-правові відносини. Зазначається, що трансформація поняття сім'ї як сімейно-правової категорії в умовах сьогодення багато в чому зумовлена змінами соціальної характеристики відповідного інституту. На зміст сімейних правовідносин неабияк вплинуло значне розширення кола їх учасників. Вказується, що всі ці обставини вимагають більш якісного підходу до питання правового регулювання сімейних відносин, де його суб'єктами виступають вітчим (мачуха), пасинок, падчерка. Акцентується увага на тому, що від належного обґрунтування цього регулювання залежить стан сімейних відносин у суспільстві, визначеність поведінки окремих осіб, які є учасниками сімейних та суспільних відносин, їхнє соціальне становище і правовий стан, навіть їхнє сприйняття світу і життя взагалі.

Здійснено аналіз доктрини щодо понять «вітчим» і «мачуха» та запропоновано власне визначення таких дефініцій, висунуто пропозицію про необхідність закріплення цих понять в сімейному законодавстві, як це зроблено, приміром, до таких понять, як патронатні вихователі, прийомні батьки та батьки-вихователі.

Зроблено висновок: офіційне тлумачення цих понять сімейним законодавством зніме будь які спірні або ж дискусійні аспекти цієї проблематики та сприятиме більш ефективному регулюванню сімейних відносин за участі вітчима (мачухи), пасинка (падчерки), в тому числі і з питань сімейно-правової відповідальності

Проаналізовано підстави виникнення сімейних відносин, які закріплені чинним Сімейним кодексом України та іншими актами сімейного законодавства. Особливу увагу приділено питанням щодо виникнення сімейних правовідносин за участі вітчима, мачухи. Обґрунтовано, що підставою виникнення сімейного правовідношення за участі вітчима, мачухи є укладення між ними шлюбу.

Ключові слова: шлюб, сім'я, сімейні правовідносини, член сім'ї, вітчим, мачуха, пасинок, пасербиця.

The article outlines general theoretical principles of the grounds for family jural relations with the participation of stepfather, stepmother in family law of Ukraine. The author emphasizes that family jural relations are an important part of social relations. It is noted that the transformation of the concept of the family as a family-law category, in today's conditions, is largely due to changes in the social characteristics of corresponding institution. The content of family jural relations was greatly influenced by the significant expansion of the circle of their participants. It is pointed out that all these circumstances require to improve the approach to the legal regulation of family relations, where their subjects are stepfather (stepmother), stepson, stepdaughter. Emphasis is placed on the fact that the state of family relations in society, the definite behavior of individuals who are participants in family and social relations, their social status and legal status, even their perception of the world and life in general depend on the proper substantiation of this regulation.

The author analyzes the doctrine of the concepts of "stepfather" and "stepmother" and proposes his own definitions of such terms and suggests the need to enshrine these concepts in family law, as is done, for example, regarding such concepts as foster carers, adopting parents and foster parents.

The conclusion is drawn: the official interpretation of these concepts by family law will remove any controversial or debatable aspects of this issue and contribute to more effective regulation of family relations with the participation of stepfather (stepmother), stepson (stepdaughter), including responsibility under the family law.

The article analyzes the grounds for family jural relations, which are enshrined in the current Family Code of Ukraine and other acts of family law. Particular attention is paid to jural relations with the participation of stepfather, stepmother. It is substantiated that the basis for the family jural relationship with the participation of the stepfather, stepmother is the marriage between them.

Key words: *marriage, family, family jural relations, family member, stepfather, stepmother, stepson, stepdaughter.*

Вступ. Сім'я як соціальний феномен, що склався у суспільстві, має для кожної людини дуже велике значення, і в самому суспільстві становить загально визнану соціальну цінність. Суспільство впливає на сім'ю, формуючи її певний тип, а сім'я має зворотний вплив на інші соціальні інститути, процеси та відносини. Тому нормативне регулювання сімейних відносин відображає їхню і соціальну значимість, і індивідуальну цінність. У цьому сенсі не можемо не погодитись із Я.М. Шевченко, яка свого часу підкреслювала, що від якості та обґрунтованості – правової і соціальної – цього регулювання залежить стан сімейних відносин у суспільстві, визначеність поведінки окремих осіб, які є учасниками сімейних та суспільних відносин, їхнє соціальне становище і правовий стан, навіть їхнє сприйняття світу і життя взагалі [1, с. 121]. Найвища цінність сім'ї полягає також у тому, що вона є тим середовищем, в якому розвивається дитина та формується її особистість.

У сучасних умовах, на фоні економічних, політичних та соціальних змін, які впливають на всі без винятку суспільні відносини, особливо чітко простежується трансформація найважливішого їхнього соціального інституту – сім'ї. Передовсім це стосується загального уявлення про сім'ю як осередок суспільства, про форми та культуру сімейного життя. На зміст сімейних правовідносин неабияк вплинуло значне розширення кола їхніх учасників. За деякими статистичними даними кількість розірваних в Україні шлюбів співвідноситься з кількістю зареєстрованих шлюбів приблизно як 1:2. У понад 70% випадків подружжя, що розриває шлюб, має неповнолітніх дітей, і близько 50% цих осіб вступають у повторний шлюб протягом трьох років із моменту розірвання попереднього [2]. Це означає, що значна кількість дітей в Україні проживає у сім'ях з вітчимою або, рідше, з мачухою.

Існують і такі дані: близько 40% шлюбів є такими, що укладаються повторно, принаймні для одного із подружжя. Особи, які мають дітей від попереднього шлюбу і вступають в шлюб повторно створюють сім'ї, які в юридичній літературі прийнято називати відтвореними або змішаними [3, с. 35]. Відтак суб'єкти відповідних сімейних правовідносин набувають особливого правового статусу.

Усе це дозволяє стверджувати, що велику частину сімейних відносин складають саме такі відносини, де суб'єктами виступають вітччм, мачуха та відповідно пасинок, падчерка. Але водночас варто вказати і на те, що ці відносини недостатньо досліджені в українській правничій науці. Про актуальність даної проблематики свідчить і неоднозначна судова практика, особливо під час вирішення спорів, пов'язаних із наданням утримання, спадкуванням такою категорією суб'єктів, що посилює необхідність теоретичної розробки даної сфери суспільних відносин.

Постановка завдання. Мета – окреслити загальнотеоретичні положення щодо підстав виникнення сімейних правовідносин за участі вітччма, мачухи у сімейному праві України. Визначити особливості таких правовідносин та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері сімейних правовідносин, суб'єктами яких ж вітччм, мачуха.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання сімейних відносин у цілому та сімейних відносин за участі вітччма, мачухи зокрема широко досліджується в науці сімейного права. Дана проблематика знайшла відображення в наукових доробках багатьох українських та зарубіжних учених. Серед таких необхідно виділити: М.В. Антокольську, І.В. Апопій, А.М. Белякову, Ю.Ф. Беспалова, В.І. Борисову, Є.М. Ворожейкіна, Н.М. Єршову, В.С. Гопанчука, М.М. Дякович, С.П. Індиченка, І.В. Жилінкову, Л.М. Зілковську, Л.В. Красицьку, О.І. Карпенко, М.В. Логвінову, Г.К. Матвєєва, В.П. Маслова, В.П. Мироненко, Л.Ю. Міхєєву, О.М. Нечаєву, О.О. Пушкіна, О.Й. Пергамент З.В. Ромовську, В.О. Рясенцева Л.А. Савченко, Є.О. Харитонова, С.Я. Фурсу, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко та ряд інших.

Результати дослідження. Ст. 3 Сімейного кодексу України визначено, що сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [4]. Зазначені юридичні факти, або цивільні стани призводять до виникнення нового виду суспільних відносин – сімейних.

Водночас у теорії сімейного права сімейні правовідносини визначаються як відносини, врегульовані нормами сімейного права, що виникають із шлюбу, кровного споріднення, усиновлення або іншої форми влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, інших підстав визначених законом [5, с. 64]. Як бачимо, підстави виникнення сімейних правовідносин чітко виписані сімейним законодавством і співпадають з підставами виникнення сім'ї як окремого соціального інституту, що дозволяє стверджувати про деяку спільність цих правових категорій. Однак і це має дуже суттєве значення, поняття «сімейне правовідношення» і «сім'я» не слід ототожнювати. У цьому контексті ми розділяємо позицію С.С. Алексєєва, який свого часу наголошував, що поняття «сімейне правовідношення» значно ширше від поняття «сім'я», оскільки відносинами людей як членів сім'ї не обмежується коло сімейно-правових відносин [6, с. 35]. Така позиція означає, що припинення існування сім'ї не у всіх випадках тягне за собою припинення сімейного правовідношення. Так, наприклад, аліментні правовідносини в більшості випадків є наслідком розпаду сім'ї, проте вони продовжують залишатися сімейно-правовими відносинами, хоча його суб'єкти перестали бути членами однієї сім'ї.

Дискусійним у сучасній юридичній науці є і питання щодо поняття «член сім'ї», оскільки в різних галузях права воно тлумачиться неоднаково, а тому викликає певні складнощі. Як вірно підкреслює Ю.О. Заїка, від правильного застосування цього терміна в кожному конкретному випадку залежить не лише обсяг і характер суб'єктивного права, а й саме існування цього права [7, с. 166]. Отже, розглядаючи питання щодо сімейного правовідношення та його учасників, необхідно виходити із норм закону – сімейне законодавство пов'язує виникнення у членів сім'ї їхніх прав та обов'язків насамперед, а іноді і винятково, з обставинами, що лежать в основі створення сім'ї. Іншими словами, тільки передбачені законом форми можуть призвести до виникнення сім'ї, сімейних правовідносин, і лише зумовлені законом підстави призводять до виникнення прав та обов'язків осіб як подружжя, батьків, інших членів сім'ї.

Доволі специфічним, з огляду на підстави виникнення, суб'єктний склад та зміст є сімейне правовідношення, де учасниками виступають вітчим, мачуха (пасинок, падчерка).

Варто зазначити, що ані Сімейний кодекс України, ані інші акти сімейного законодавства не містять легального визначення поняття вітчим мачуха. На перший погляд, значення понять вітчима, мачухи, пасинка, падчерка не потребують роз'яснення. Презумується, що їхнє значення є зрозумілим. Однак коли йдеться про правове регулювання особистих та майнових відносин за участі даних суб'єктів, а особливо про виникнення, зміну та припинення, в силу наявності цих статусів особистих немайнових і майнових прав та обов'язків, стає очевидною проблематичність виявлення і одноставного закріплення у законодавстві критеріїв набуття та припинення зазначених статусів – вітчима, мачухи, пасинка, падчерки.

О.Г. Зубарева та М.Н. Малихіна, досліджуючи умови реалізації вітчимом, мачухою майнових прав та обов'язків, звертаються до тлумачного словника С.І. Ожегова і розглядають поняття «мачуха» як дружину батька по відношенню до його дітей від попереднього шлюбу, а термін «вітчим» – як чоловіка матері по відношенню до її дітей від попереднього шлюбу [8, с. 111]. Одна з українських дослідниць, коло наукових інтересів якої становить проблематика правового регулювання відносин між вітчимом, мачухою, пасинком, пасербицею, І.В. Апопій, пропонує такі визначення: вітчим – це чоловік, який перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, проживає з дитиною однією сім'єю і не є її усиновлювачем, опікуном чи піклувальником; відповідно, мачуха – це дружина батька дитини, яка проживає з дитиною однією сім'єю і не є її усиновлювачем, опікуном чи піклувальником [9, с. 3]. І.Л. Сердечна вітчимом, мачухою називає будь-яку особу, яка вступила у шлюб або фактично проживає з іншою особою, у якої є неповнолітні діти [10, с. 94]. Ряд фахівців стверджують, що мачухою є дружина (нерідна матір) рідного батька дитини, з якою батько й дитина постійно проживають однією сім'єю. Відповідно, вітчимом слід вважати чоловіка (нерідного батька) рідної матері дитини, з яким мати і дитина постійно проживають однією сім'єю [11, с. 387–388]. На думку інших, особа може набути правового статусу мачухи або вітчима внаслідок реєстрації її шлюбу з батьком чи матір'ю дитини або проживання з ними у фактичних шлюбних відносинах [12, с. 454].

Як бачимо, позиції науковців щодо тлумачення таких понять, як вітчим, мачуха, в основному збігаються. Одноставним є твердження, що названі суб'єкти повинні перебувати у заре-

строваному шлюбі. У цьому сенсі саме до такої позиції ми приєднуємося, адже саме укладення шлюбу призводить до виникнення у чоловіка, жінки (чоловіка, дружини) комплексу подружніх прав та обов'язків, які можуть трансформуватися у відносини батьківські.

Нами вже відзначалося, що правове регулювання особистих немайнових та майнових відносин за участі вітчима, мачухи має дуже важливе значення та вимагає юридичного закріплення цих понять на рівні закону. Убачається певний сенс у можливості легального визначення названих понять, як це зроблено, приміром, до таких понять, як патронатні вихователі, прийомні батьки та батьки-вихователі. Вважаємо, що офіційне тлумачення цих понять сімейним законодавством зніме будь-які спірні або ж дискусійні аспекти цієї проблематики та сприятиме більш ефективному регулюванню сімейних відносин за участі вітчима (мачухи), пасинка (падчерки), в тому числі і з питань сімейно-правової відповідальності.

З огляду на вищевикладене пропонуємо під поняттям «вітчим» розуміти чоловіка матері, яка уклала з ним шлюб та має дитину від попереднього шлюбу (або має статус одинокої матері); під поняттям «мачуха» слід розуміти дружину батька, з якою він уклав шлюб та має дитину від попереднього шлюбу (або має статус одинокого батька). В основу таких визначень нами покладено: факт укладення між чоловіком та жінкою шлюбу, зареєстрованого у встановленому законом порядку; наявність на вихованні у жінки (чоловіка) дитини незалежно від того, встановлено чи не встановлено по відношенню до дитини батьківство іншого чоловіка.

Щодо перебування чоловіка та жінки у фактичних відносинах. Із точки зору законодавця, яка, до речі, чітко визначена у ч. 2 ст. 21, проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя [4]. А отже, з нашої точки зору, чоловік, жінка, які проживають однією сім'єю, апріорі не можуть визнаватися вітчимом, мачухою.

У зв'язку із цим ми не можемо погодитися і висновками деяких науковців, які стверджують, що правового статусу вітчима, мачухи набувають особи, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Така наша позиція дозволяє вести мову і про те, що проживання чоловіка, жінки за наявності в одного або в обох дітей від попереднього шлюбу не може призводити до виникнення сімейно-правових відносин за участі вітчима, мачухи.

Висновки. Отже, результатом даної наукової розвідки стало:

1. Обґрунтування того, що єдиною підставою виникнення сімейно-правових відносин за участі вітчима, мачухи є укладення між ними шлюбу за умов та в порядку, передбаченого Сімейним кодексом України. Жодна з інших підстав створення сім'ї – кровне споріднення, усиновлення, прийняття дитини на виховання, фактичне проживання однією сім'єю – не призводить до виникнення сімейного правовідношення, де в якості суб'єктів виступають вітчим, мачуха.

2. Сформульовано дефініції «вітчим», «мачуха». Під поняттям «вітчим» пропонується розуміти чоловіка матері, яка уклала з ним шлюб та має дитину від попереднього шлюбу (або має статус одинокої матері); під поняттям «мачуха» пропонується розуміти дружину батька, з якою він уклав шлюб та має дитину від попереднього шлюбу (або має статус одинокого батька). В основу таких визначень нами покладено: факт укладення між чоловіком та жінкою шлюбу, зареєстрованого у встановленому законом порядку; наявність на вихованні у жінки (чоловіка) дитини незалежно від того, встановлено чи не встановлено по відношенню до дитини батьківство іншого чоловіка.

Список використаних джерел:

1. Шевченко Я.М. Проблеми правового регулювання сімейних відносин. *Українське право*. 1998. № 1. С. 121–130.
2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL : www.ukrstat.gov.ua.
3. Батурцева А.А. Особенности призвания к наследованию отчима (мачухи) и пасынков (падчерки). *Таврический научный обозреватель*. 2016. № 10-2(15). С. 35–38.
4. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
5. Сімейне право України : підручник / за заг. ред. В.П. Мироненко. Київ : Правова єдність, 2008. 477 с.
6. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права. Курс лекций. Учеб. пособ. Вып. 2 Нормы права и правоотношение. Свердловск : 1964. 226 с.
7. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні : Становлення і розвиток. Монографія : Київ : КНТ, 2007. 288 с.

8. Зубарева О.Г., Малыгина М.Н. Правовой статус пасынка (падчерицы) и отчима (мачехи): условия реализации имущественных прав и обязанностей. *Журнал российского права*. 2006. № 3. С. 111–120.

9. Апопій І.В. Правовий статус вітчима мачухи у сімейному праві України. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 1. С. 1–6.

10. Сердечна І.Л. Мачуха, вітчим та пасинок, падчерка як учасники сімейних правовідносин. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 28. С. 93–96.

11. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / за ред. Ю.С. Червоного. Київ : Істина, 2003. 464 с.

12. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / за ред. С.О. Харитонова. Харків : Одиссей, 2006. 552 с.

УДК 347.513:341.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.12>

КОЛІСНИК О.В.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ВІД COVID-19: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Робота присвячена дослідженню правових основ механізму потенційного відшкодування шкоди від поширення інфекційних хвороб (на прикладі коронавірусної інфекції). У статті здійснено аналіз сутності міжнародних позадоговірних відносин, які виникли у зв'язку з поширенням COVID-19. Міжнародна підсудність зазначеного спору визначається за місцем заподіяння шкоди. Суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин при розгляді цього конфлікту є постраждалі фізичні особи, котрим нанесено шкоду здоров'ю, юридичні особи, які зазнали економічних втрат, та окремі держави, що змушені докладати суттєвих зусиль для боротьби з вірусом і увійшли у стан глибокої економічної кризи.

Через відсутність міжнародно-правового регулювання подібних деліктних правовідносин єдиним нормативним підґрунтям для порушення процедури відшкодування збитків залишається внутрішнє законодавство окремих держав, хоча ці відносини обтяжені іноземним елементом. У дослідженні наведено позитивний досвід США стосовно подання колективних позовів проти Китаю, в т. ч. й на захист невизначеного кола осіб. Відсутність подібного механізму в національному законодавстві України перешкоджає процедурі справедливої сатисфакції від заподіяної шкоди.

Суттєвою перешкодою для пред'явлення позову та притягнення винних осіб та органів влади Китаю до цивільно-правової відповідальності є так званий державний імунітет – будь-яка суверенна держава не підпорядковується органам влади іншої держави. Офіційна влада КНР називає Китай також жертвою інфекції, заперечує свою винуватість у поширенні вірусу, відхиляє пред'явлені претензії із відшкодування збитків. США посилаються на внутрішній закон про іноземні суверенні імунітети, який позбавляє Китай можливості ухилитися від участі в судовому процесі на території США, оскільки збитки були заподіяні на території США і викликані діями чи бездіяльністю іншої іноземної держави. У роботі розкривається орієнтовний перелік фактів, що підлягають доказуванню у подібних справах, серед яких факт неповідомлення ВООЗ про ступінь небезпечності вірусу, применшення його реальних загроз, факт невжиття вчасно заходів із запобігання поширенню вірусу, розмір збитків тощо.

Зроблено висновок про доцільність подання аналогічних позовів із боку України, українських громадян і суб'єктів господарювання України проти Китаю, термінове внесення необхідних змін до процесуального законодавства України.

© КОЛІСНИК О.В. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного процесу (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)